

O. Tverynykova, PhD in History,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkov, Ukraine)

THE DOMESTIC EXPERIENCE OF SCIENTIFIC STUDIES IN THE CONTEXT OF CIVILIZATIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINE: SCIENTIFIC AND ELECTROTECHNICAL SCHOOLS OF UKRAINE (1950–1960)

The achievements of Ukrainian scientists and electrical engineers as members of the intellectual elite are shown. The features of formation of scientific schools in the electrical system of the Institute of Electrodynamics of the Academy of Sciences of Ukraine, which fundamental research become a real national treasure-level perspective and a worthy contribution to world science. We investigated the activity of research teams of the leading higher technical educational institutions of Ukraine. It was found out that the applied research on issues of transformation and stabilization of electromagnetic energy parameters, analysis; optimization and automation modes of electric power systems; information-measuring systems; improving the efficiency and reliability of processes of electromechanical energy conversion were sent in search of new technologies had made the radical changes in the production as a whole. The contributions of leading scientists and founders of academic schools in the development of the electrical world science, such as A. N. Miles, I. M. Postnikov, S. A. Lebedev, L. V. Tsukemyk, O. H. Ivakhnenko, S. M. Fertyk, I. S. Rogachov, V. H. Kholm-sky, T. P. Hubenko, H. I. Denysenko are highlighted.

Key words: Intellectual Elite, Scientific Potential, Modern Technology, Electrical Science, Electrical Engineering Institute of Ukrainian Academy of Sciences, Higher Technical Education, Scientific Research.

УДК 930.94(477)

А. Чик, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА

У статті аналізується проблема колективної пам'яті та різні підходи до її розуміння як важливого чинника, який впливає на становлення і розвиток національної ідентичності, а також на консолідацію українського народу.

Ключові слова: колективна пам'ять, ідентичність, політика пам'яті, українство.

Сьогодні, коли кардинальні соціально-економічні, соціокультурні й політико-правові трансформації суттєво змінюють більшість сфер життя українського суспільства, а також в умовах посилення загрози територіальній та національній цілісності України збільшується інтерес до проблеми колективної пам'яті, яка може помітно впливати на консолідацію суспільства, а також на формування національно-культурної, громадянсько-політичної і цивілізаційної ідентичності колективних та індивідуальних суб'єктів. Актуальність даного питання пов'язана із суспільно-політичними та цивілізаційними викликами, які потребують адекватних відповідей.

Ю. Лотман, А. Гуревич, А. Моль з позицій культурологічного підходу розглядають пам'ять як культурно-історичну спадщину, своєрідний духовний потенціал народу. За допомогою семантичного аналізу Ю. Лотман визначає культуру як колективну пам'ять і безпосередньо пов'язує її зі збереженням і передачею смислів [4, с. 3 – 4]. Як зазначає Є. Давидов, "на наших очах поняття пам'яті наповнилося новим змістом і, вишовши за психофізіологічні рамки, перетворилося на найважливішу категорію суспільної свідомості. Більше того, воно стало свого роду маніфестом сил, що прагнуть відновити штучно розірваний в ході політичних катаклізмів "зв'язок часів". Пам'ять як історична глибина культури і особистості" [3, с. 165].

Отже, колективна пам'ять – це спосіб збереження соціально значущої інформації, без чого неможливе існування суспільства в цілому, соціальних груп і окремих індивідів, що входять у суспільство. Цілісність і стійкість соціальних зв'язків залежить від успішності функціонування колективної пам'яті. В умовах радикальних соціальних та політичних змін в сучасному українському суспільстві слабкість підстав для становлення нової громадянсько-політичної ідентичності призводить до пошуку об'єднуючих символів в історичному минулому країни. Тому цілком зрозуміло, що в основу формування сучасної національної ідентичності має бути покладений культурно-історичний досвід українського народу, "за допомогою колективної пам'яті виникає емоційна залученість у минуле.

Таким чином культивується майже в кожному соціумі широке знайомство дітей з компонентами колективної пам'яті: пам'ятні місця, релігійні ритуали, фольклор,

родинне дерево, що покликани спонукати в них зародження почуття історичної вкоріненості, поваги до минулого. З емпатії відбувається цікавість, прагнення більше дізнатися про ті чи інші історичні постаті, історичні події, і ця цікавість стає підставою індивідуального інтересу до історії" [5, с. 235], духовності, моралі, основним національним надбанням. Адже особистість споконвічно поєднується з історичним буттям загальнолюдської цивілізації саме через національне буття.

"Спільне минуле" української нації конструюється інтелектуальною елітою, представники якої вирішують, який статус отримає та чи інша історична подія, яка згодом закріплюється у відповідних текстах. Головними засобами трансляції змісту колективної пам'яті є культурні й освітні інституції та засоби масової інформації [2]. Саме тому основними чинниками, які впливають на консолідацію суспільства, а також на становлення й розвиток національної ідентичності виступають не тільки історична територія, спільна мова, етнонім, економіка й громадянська культура, однакові закони та обов'язки для всіх членів національної спільноти, але й колективна пам'ять [2].

Т. Воропаєва підкреслює, що: 1) консолідація – це один з найважливіших процесів групової динаміки, який зумовлює ступінь упорядкованості, узгодженості й стійкості внутрішньо-спільнотних взаємозв'язків, які забезпечують стабільність та спадкоємність (наступність) життєдіяльності даної спільноти; 2) спільнотна згуртованість проявляється через відносно безперервне та автономне існування кожної конкретної спільноти, яка має чіткі ознаки соціокультурної та соціально-психологічної спільності (тобто подібності відповідних ознак або рис), що передбачає виникнення системи інтегративних властивостей і процесів, які унеможливають порушення цілісності даної спільноти; 3) спільнотна згуртованість характеризує також ступінь відданості індивідів тій чи іншій спільноті та міру їхньої прихильності до кожної з цих спільнот [1, с. 62–64].

Отже, завдячуючи спільним історіям, які збираються вченими та дослідниками у цілісні наративи, характерним для тієї чи іншої групи (сім'ї, соціальної групи, етносу, нації) можуть виникнути почуття співпричетності й приналежності до даної спільноти, що сприяє становленню і розвитку емоційної складової національної ідентичності. Такі спільні історії про минуле, які приймають члени даної

спільноти, є однією з форм прояву колективної пам'яті, яку можна визначити як колективні уявлення про історичне минуле, які мають властивості поживляватися, актуалізуватися, конструюватися заново в міжособистісному дискурсі. Будучи пропущеними через призму групової ідентичності, вони відтворюються з урахуванням сьогодення, актуальних інтересів та цілей групи [6, с. 34].

В процесі розвитку колективної пам'яті на її інструментальний та інтенціональний пласти нашаровується ціннісно-смысловий пласт (що пов'язаний з такими важливими процесами, як християнізація та аксіологізація людської свідомості й діяльності). Зокрема, у середньовіччі сутність колективної пам'яті українства зумовлювалась домінуючими релігійними уявленнями. Релігійність колективної пам'яті була атрибутивною властивістю людини середньовічної культури, що виступала як "homo religiosus". Її сутність визначалась релігійними віруваннями і містила уявлення про сакральне у його відношенні до мирського й профанного, вираженого в релігійному культі. Сакралізовані уявлення, переконання й пріоритети утворювали ціннісно-смыслові ядро української середньовічної культури, яке було важливою духовною засадою її просторово-часового континууму.

Колективна пам'ять в рамках української традиційної культури виконувала функції "смыслового фільтру" культурно-історичного досвіду українства, окреслюючи певні ціннісно-смыслові координати для даної спільноти. Після християнізації русинів-українців їхня колективна пам'ять "вийшла за межі" локальної традиційної культури, повноцінно долучившись до спільної пам'яті Європейської християнської цивілізації. У зв'язку з цим формується духовна еліта, яка починає здійснювати контроль за культурно-релігійним сегментом колективної пам'яті спільноти.

Десакралізація колективної пам'яті українства стала наслідком процесів, розпочатих у добу Ренесансу. Ю. Лотман зазначає, що через винайдення друкарства "епоха друку" стала часом, коли місцевий діалект, з одного боку, і сакральна мова (латинь, церковнослов'янська мова, класична арабська), межі якої були не політичними чи національними, а конфесійними, – з іншого, змінилися національною літературною мовою. Книгодрукування кардинально розширювало сферу науки і освіти. Ренесанс сприймався людьми, що жили в цю епоху, як час безмежного розширення всіх можливостей [4, с. 7]. Розгортання процесу секуляризації пов'язується з появою в структурах колективної пам'яті нових (нерелігійних) компонентів.

Завдяки колективній пам'яті утворюється культурна спадщина, яка визнається загальним надбанням конкретної нації та всього людства і мусить зберігатись і постійно поповнюватись. В ранньоіндустріальну та індустріальну добу колективна пам'ять стає важливим чинником як етнічної, так і національної самоідентифікації. Доба національного відродження активізувала процес формування національної самосвідомості й зумовила рефлексивне ставлення представників української еліти до колективної пам'яті українського народу. В культурно-мистецькій сфері починає формуватись цілісний образ України, який має величезне значення для консолідації та збереження духовної єдності українства [2].

У ХХ ст. український народ пережив цілий ряд потрясінь (репресії, голодомори, етноцид), які призвели до непоправних втрат у сфері культурної спадщини, а також до деформації вироблених століттями способів передачі від покоління до покоління культурно-історичного досвіду. Українська культурна спадщина знищувалась через класові й ідеологічні міркування, а колективна пам'ять українства опинилась у зоні тотального ідеологічного контролю.

В умовах переходу до постіндустріального (інформаційного) суспільства колективна пам'ять українців, на

жаль, має постколоніальний ("мозаїчний") характер, а це загрожує деформацією їхньої національної та європейської цивілізаційної ідентичності. В результаті плюралізації історичної пам'яті та поляризації оцінок різних історичних подій може бути зруйноване єдине смыслове поле української ідентичності [2]. В цих умовах необхідне відновлення, збереження і творче осмыслення спільної культурної спадщини (як ціннісно-смыслового ядра колективної пам'яті) та формування консенсусної моделі колективної пам'яті заради підтримки й збереження духовної єдності українства та його стабільного цивілізаційного розвитку.

Отже, колективна пам'ять має велику потенційну здатність зберігати в масовій свідомості членів суспільства оцінки подій минулого, які перетворюються на ціннісні орієнтації, що визначають вчинки й дії людей. Вплив колективної пам'яті на свідомість і поведінку людей може консолідувати суспільство, але може мати й деструктивний характер.

У світовій науці все частіше дискутується питання про те, які соціально-історичні цінності, знання, зразки поведінки, елементи народної творчості повинні бути збережені й передані наступним поколінням для забезпечення ефективного розвитку, для збереження соціального порядку. У практичній площині розглядаються оптимальні способи й технології трансляції культурно-історичного досвіду. Збереження колективної пам'яті національної спільноти – це загальнонаціональна проблема консолідації українства, вирішення якої сьогодні виходить на рівень державної політики.

В сучасних українознавчих дослідженнях особливо ваги набуває вивчення закономірностей та специфіки націє- і державотворчих процесів в Україні. Об'єктом сучасного українознавства є реальний український світ, визначальними категоріальними характеристиками якого є цілісність, універсальність, самобутність, самодостатність, саморозвиток, єдність і взаємоопосередкованість усіх його вимірів. Повноцінне функціонування всіх вимірів українського світу неможливе без "роботи" колективної пам'яті. Поняття "колективна пам'ять" є багатогранним і динамічним, стосується різних сфер життєдіяльності як суспільства, людини, так і держави.

Отже, роль колективної пам'яті у рамках предметного поля сучасного українознавства є ключовою, оскільки через свій наскрізний вплив (а вона пронизує буття української спільноти від найдавніших часів до сьогодення) на українство та процес кристалізації культурно-історичного досвіду українського народу, колективна пам'ять є невід'ємним чинником збереження культурної спадщини та формування спільної ідентичності українства. Тому без комплексного урахування впливу колективної пам'яті на процеси національного розвитку української спільноти, а також на стійкість і стабільність українського соціуму в умовах перехідного стану та гібридної війни оптимальне вирішення багатьох проблем українства неможливе.

Українознавство (як інтегративна наука) дає змогу всебічно проаналізувати роль *мнемічної складової* у націєтворчих та державотворчих процесах, процесах завершення формування спільної ідентичності громадян України в сучасному глобалізованому світі. Адже колективна пам'ять є "будівельним матеріалом" як етнічної, так і національної культури, зберігаючи специфіку й самобутність української спільноти, забезпечуючи спадкоємність її культурно-історичного розвитку й цивілізаційного поступу та активізуючи її консолідаційний потенціал.

В рамках українознавства і колективна пам'ять, і інтелект української нації можуть розглядатись як механізми трансляції етнокультурної інформації та як чинники збереження і розвитку цінностей і смислів української національної культури. В контексті цивілізаційного поступу українства необхідно розглядати інтелектуальний потенціал та колективну

пам'ять українського народу як: 1) культурні феномени, що визначають безперервність культурних традицій спільноти; 2) комунікативно-культуральні форми взаємодії української людини і української спільноти з минулим; 3) як важливі когнітивні умови формування колективної ідентичності.

Окрім цього феномени пам'яті та забуття є певною формою ставлення українського суспільства до свого історичного минулого. Позитивний потенціал забуття (коли воно стає частиною досвіду так званого "обнулення минулого") полягає, зокрема, у терапевтичній функції мінімізації травматичних наслідків "переломних" і трагічних історичних подій. Сучасні дослідники виділяють травматичне забуття (забування травматичних подій минулого) і нетравматичне забуття (забування нетравматичних за своїм змістом подій); природне забуття (виключення з пам'яті неактуальної інформації) і кероване забуття як елемент політики пам'яті (що передбачає комплекс цілеспрямованих практичних дій держави і громадянського суспільства для консолідації політичної нації). Кероване забуття в рамках конструктивної політики пам'яті може бути спрямоване, зокрема, на уникнення конфлікту інтерпретацій різних версій історичної пам'яті, що на рівні соціуму часто призводить до міжетнічних і міжнаціональних конфліктів.

В контексті цивілізаційного поступу українства взаємодія колективної пам'яті та інтелекту нації набуває все більш чітких контурів. Зокрема, пам'ять про минуле – це не тільки здатність охороняти від забуття актуальний та подієвий пласти минулого, але й конструктивне ставлення до минулого (його інтерпретаційний та репрезентативний пласти). Одним з невідкладних завдань українських інтелектуалів є вибудовування репрезентативного образу спільного минулого, що припускає свідоме колективне віддання забуттю деяких подій минулого та їх інтерпретацій.

Посилення державного впливу на сферу колективної пам'яті сьогодні детерміноване прагненням багатьох держав протистояти активізації глобалізаційних процесів у сучасному світі. Оскільки вплив держави і громадянського суспільства на сферу пам'яті й забуття є необхідним механізмом збереження національно-культурної цілісності держави, а колективна пам'ять є основою виживання національної держави в умовах глобалізованого світу, то грамотна політика пам'яті є зверненням до спільного минулого з тим, щоб, подолавши розриви в історичній пам'яті громадян, зберегти національну єдність та цілісність держави. Отже, конструктивна політика пам'яті є не тільки необхідним для України інструментом підтримки спільної ідентичності її громадян, але й чинником цивілізаційного розвитку українства.

Колективна пам'ять репрезентує сферу етнічної та національної *вкоріненості* людини та спільноти. Така *вкоріненість* сприяє розумінню етнофорами власної природи й автентичності, а також сприяє розгортанню конструктивних ідентифікаційних процесів. Індивідуальний досвід людини в освоєнні світу інтегрується з культурно-історичним досвідом спільноти, збагачуючись досвідом минулих поколінь, що, у свою чергу, сприяє спільному баченню історичних перспектив. Актуалізована колективна пам'ять не дозволяє людині та спільноті залишатися в обіймах безпам'ятства, а отже, й бездуховності.

Наші емпіричні дослідження показали, що колективна пам'ять респондентів з високим рівнем розвитку національної ідентичності характеризується більшою взаємоузгодженістю її ієрархічних "нашарувань" та більшою структурованістю спогадів. Зокрема, в структурі колективної пам'яті громадян України з розвинутою національною ідентичністю важливе місце займають такі "реперні точки", як доба склавинів та антів, епоха Київської Русі та Галицько-Волинської держави, Козацька доба, творчість Тараса Шевченка, епоха УНР, а також Помаранчева революція та Революція Гідності.

Таким чином, колективна пам'ять є не тільки основним механізмом культурної єдності спільноти, але й механізмом "архівзації" найбільш значущих складових культурно-історичного досвіду та духовного світу нації. Колективна пам'ять є системним чинником "підключення" минулого до сьогодення, важливим інструментом актуалізації історії національної спільноти.

Отже, національна ідентичність неможлива без розвинутої колективної пам'яті як здатності до збереження й усвідомленої реактуалізації попереднього досвіду. У зв'язку з цим практики меморізації та коммеморації набувають великого значення у процесі формування національної ідентичності громадян України.

Проведене дослідження дозволило виділити основні етапи формування колективної пам'яті українського народу: I етап (племінний), II етап (етнічний), III етап (національний). Доведено, що націє- і державотворчий потенціал колективної пам'яті українців накопичувався упродовж всього історичного поступу українства, але найбільш дієвий вплив колективної пам'яті на формування національної ідентичності українських громадян можливий за умов відновлення деформованих фрагментів колективної пам'яті, збалансованості змісту колективної пам'яті громадян, які проживають у різних регіонах держави.

Таким чином, конструктивні індивідуальні "проекції" колективної пам'яті українського народу показують, що колективна пам'ять може виконувати функцію певного "каркаса" не тільки національної, але й цивілізаційної ідентичності. Отже, серед чинників, що найбільше сприяють формуванню національної ідентичності громадян України чи не найважливішим є колективна пам'ять українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воропаєва Т. С. Специфіка самоідентифікації етнічних українців на Півдні України / Т. С. Воропаєва // Проблеми національно-культурної самоідентифікації українців на Півдні і Сході України в контексті етнополітики Європейського Союзу. Матеріали наукової конференції. – Одеса: НІСД, 2007. – 87 с. – С. 61–64.
2. Воропаєва Т. С., Чик А. А. Изучение коллективной памяти как фактора формирования национальной идентичности в рамках современного украиноведения / Т. С. Воропаєва, А. А. Чик // Сборник научных трудов SWorld (Философия и филология). – Иваново: МАРКОВА АД, 2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/konferm2/287.pdf>
3. Давыдов Ю. Н. Этическое измерение памяти / Ю. Н. Давыдов // Этическая мысль: Науч.- публицист. чтения / Редкол.: А. А. Гусейнов и др. – М.: Политиздат, 1990. – 348 с. – С. 165.
4. Лотман Ю. М. Несколько мыслей о типологии культур / Ю. М. Лотман // Языки культуры и проблемы переводимости. – М.: Наука, 1987. – С. 3–11.
5. Трубина Е. Г. Коллективная память / Е. Г. Трубина // Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. – 2-изд., испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург; Деловая книга, 2006. – С. 235.
6. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс / Пер. с франц. С. Н. Зенкина. – Москва: Новое издательство, 2007. – С. 34.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.16

A. Chyk, Post-Graduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

COLLECTIVE MEMORY AS THE BASYS OF CONSOLIDATION OF UKRAINIANS

The author analyzes the problem of collective memory and different approaches to its understanding as an important factor affecting the formation and development of national identity as well as the consolidation of the Ukrainian people.

Key words: Collective Memory, Identity, Ukrainianness.